

ARGUMENTUL LUI BERKELEY ÎMPOTRIVA MATERIALITĂȚII LUMII

CONSTANTIN STOENESCU*

Abstract

My aim in this article is to do both a survey and an assessment of Berkeley skeptical argument against the materiality of the word. I suppose that a historical understanding of this argument as a strong critique of Locke's empiricist theory should be the right approach. In the same time, I take into account Grayling's recent ideas about the Berkeley's argument as one for immaterialism and the connection between this argument and his skeptical epistemological attitude.

Keywords: Locke's theory of ideas, Berkeley's argument against materiality, Grayling's approach, idealism, skepticism.

O moștenire carteziană

În acest studiu îmi propun să pun în discuție argumentul lui Berkeley împotriva materialității lumii în condițiile asumării unei analize unificate, adică o cercetare care ia în seamă relația dintre argumentele epistemologice și cele teologice. Mai mult decât atât, încerc să ofer, în măsura posibilităților, o reconstrucție în contextul întregii opere filosofice a lui Berkeley. De asemenea, adaug și faptul că, în linii mari, demersul meu urmează, în unele dintre aspectele așa-zis hotărâtoare, ipotezele interpretative propuse de A. C. Grayling¹. În fine, susțin că o analiză istorică, deopotrivă de tip contextual și reconstructiv, poate asigura cea mai bună interpretare a argumentului lui Berkeley, și anume, ca un critic al teoriei ideilor a lui Locke.

Se consideră în mod tradițional că Berkeley a formulat un argument sceptic cu privire la materialitatea lumii. El neagă existența materiei sau a substanței materiale. Face acest lucru, este o părere împărtășită de majoritatea exegeților, în relație cu alte trei teze filosofice de amplitudine metafizică maximală, categorială:

1. Teza idealistă – spiritul constituie realitatea ultimă;
2. Teza solipsistă – existența lucrurilor constă în a fi percepute;
3. Teza infinității – spiritul este o substanță infinită, adică este Dumnezeu.

---

* Universitatea din București

¹ Vezi GRAYLING (1986), (2008).

Istoricii filosofiei pun aceste teme în relație de continuitate cu filosofia lui Descartes și susțin că și Berkeley, asemenea altor filosofi de la începuturile modernității, nu face nimic altceva decât să încerce să ofere răspunsuri la provocările teoretice carteziene. Cu alte cuvinte, Descartes a stabilit temele dezbaterii, iar cei de după el au purtat o controversă rodnică asupra diverselor soluții ale problemelor. Putem vorbi astfel despre o tradiție filosofică a modernității în care îl situăm pe Descartes ca punct de pornire.

Berkeley, inconsistent sau interpretat unilateral?

Cum îl situăm însă pe Berkeley în această tradiție? Cred că reconsiderarea unor clișee interpretative se poate face printr-o reconstrucție istorică riguroasă. De fapt, lecturile unilaterale, centrate pe scoaterea la iveală a unui anumit aspect al gândirii lui Berkeley sunt acelea care trebuie depășite printr-o hermeneutică integrativă.

În consecință, pentru a fi corect înțeles, Berkeley trebuie văzut din perspectiva a trei ipostaze, ca autor al unei viziuni metafizice asupra naturii sau realității, fiind în acest sens un metafizician speculativ, ca susținător al „simțului comun”, fiind drept urmare un empirist, în fine, ca apărător doctrinar al religiei și moralei, fiind asemenea unui teolog².

Argumentele lui Berkeley sunt îndreptate împotriva materialității lumii. Totuși, nu cumva o schimbare de perspectivă, nu doar în scop euristic, ar duce la o mai bună înțelegere a tezilor lui Berkeley și ne-ar favoriza o nouă interpretare asupra atitudinii epistemologice a acestuia? Grayling inversează perspectiva tradițională și susține că, de fapt, Berkeley formulează un argument în favoarea imaterialității lumii, argument care, considerat împreună cu celelalte trei teze enunțate mai sus, servește scopului de a respinge două tipuri de scepticism. Primul este scepticismul epistemologic, ideea că cunoașterea realității este problematică sau imposibilă deoarece avem acces empiric doar la aparențe. Al doilea este scepticismul teologic, ateismul, chiar deismul, de vreme ce acesta din urmă presupune că universul subzistă fără activitatea creatoare continuă a divinității. În opoziție cu scepticismul epistemologic, Berkeley apără simțul comun și elimină „cauzele erorilor” din știință, iar în opoziție cu cel teologic apără religia.

Dacă ne raportăm la opera lui Berkeley, atunci vom conștientiza că în *Treatise (Principii)* și *Trei dialoguri* scepticismul teologic este atacat pe baze metafizice, pe când în *Alciphron* se ocupă de bazele doctrinare. În cele din urmă, Berkeley susține că oferă o dovadă a existenței lui Dumnezeu.

---

² Această triplă poziționare filosofică a lui Berkeley este descrisă de Warnock în „Introducere” la *Principii*: „Nu este deloc surprinzător faptul că a fost în mare măsură greșit înțeles, pentru că, de fapt, poziția lui este foarte dificil de interpretat în mod consistent. Din cauza convingerilor sale metafizice stranie, nu poate fi privit ca fiind doar un prieten și apărător al simțului comun: și totuși, de vreme ce atașamentul său față de «simțul comun» a fost, în felul său, atât autentic, cât și justificat, el nu poate fi văzut nici ca fiind doar un metafizician foarte speculativ. El a fost de fapt ambele și, în plus, un apologet al religiei.” (WARNOCK, „Introducere”, în Berkeley (2004), p. 10).

Berkeley, critic al lui Locke

Teoria ideilor a lui Locke, arată Berkeley în *Principii*, presupune o dublă existență a obiectelor, una inteligibilă, în minte, alta în realitate, independent de minte. Apare astfel o prăpastie între experiență și realitate care duce la scepticism: de unde știm că ceea ce percepem este asemănător cu obiectele ca atare? Dacă suntem conștienți direct doar de percepțiile noastre și nu de lucruri ca atare, atunci cum putem cunoaște aceste lucruri? Avem temeiuri pentru a aserta existența lor?

Înainte de Berkeley a fost formulată distincția dintre calități primare și calități secundare. Calitățile primare cauzează în noi ideile care le reprezintă, ideile fiind asemănătoare lucrurilor. Substanța materială este suportul calităților, un concept tehnic non-empiric pe care Berkeley nu-l acceptă ca empirist consecvent.

Locke intrase într-o încurcătură în legătură cu teoria sa despre substanță. Substanța este definită de Locke drept acel ceva sau acel substrat căruia îi aparțin calitățile. Acestea din urmă nu pot exista de sine stătător. Dar a spune că substanța este acel ceva imperceptibil și indescriptibil căruia îi aparțin calitățile nu înseamnă a defini substanța însăși. Nu putem spune însă mai mult de atât, deoarece a spune ceva înseamnă a-i atribui substanței o calitate, deci nu putem ajunge la un răspuns cu privire la întrebarea despre ce anume este substanța.

O a doua încurcătură ține de trasarea distincției dintre o substanță materială, substrat al calităților lucrurilor materiale, și o substanță imaterială, substrat al proprietăților și fenomenelor imateriale, așa cum sunt conștiința, gândirea sau sensibilitatea senzorială. Dar dacă nu știm nimic despre substanță, atunci înseamnă că nu avem nici un temei pentru a deosebi între cele două tipuri de substanțe. De unde rezultă că nu putem respinge ipoteza că există o singură substanță, substrat atât pentru proprietăți materiale cât și pentru fenomene imateriale.

Berkeley supune unei critici severe această concepție despre substanță a lui Locke.

În primul rând, teoria lui Locke duce la scepticism religios. Dacă universul fizic este un mecanism newtonian, atunci care este locul lui Dumnezeu în această ordine cosmică? Locke pare să accepte ideea că Dumnezeu este creatorul mecanismului cosmic, dar pune în discuție și ipoteza că universul există dintotdeauna, ceea ce ar face redundantă ipoteza existenței lui Dumnezeu. Și ipoteza existenței a două feluri de substanțe, aceea materială și aceea imaterială, îl duce pe Locke la o atitudine sceptică. El nu lămurește relația dintre suflet și corp, ceea ce lasă loc în teoria sa pentru ipoteza că conștiința este o proprietate a materiei și, prin urmare, ea depinde de un corp.

Berkeley consideră că teoria lui Locke este periculoasă din punct de vedere religios și absurdă din perspectivă filosofică, în primul rând prin consecințele sale sceptice. Cheia respingerii teoriei lui Locke constă în analiza deosebirii dintre calități primare și calități secundare în legătură cu distincția

dintre idei și obiecte în condițiile filosofice ale asumării realismului reprezentational. După Locke, obiectele nu sunt așa cum par, deoarece calitățile secundare nu le aparțin. După Berkeley, această dintre cele două tipuri de calități vine împotriva simțului comun și nu este nici întemeiată. Într-adevăr, recunoaște Berkeley, unele obiecte pot apărea altfel decât sunt în funcție de condițiile de observație, dar acest lucru este valabil pentru ambele tipuri de calități. Dacă schimbarea condițiilor de luminozitate poate duce la modificarea culorii percepute, asemănător, schimbarea unghiului din care privim un obiect poate duce la modificarea formei percepute.

Mai mult decât atât, Berkeley duce până la ultimele consecințe teoria lui Locke. Dacă noi suntem conștienți numai de imaginile din minte ale obiectelor, atunci cum putem ști că unele sunt diferite de obiecte, iar altele nu? Dacă am fi conștienți numai de imaginile din mintea noastră, adică de reprezentările obiectelor, atunci nu am avea cum să comparăm aceste imagini cu obiectele din lumea externă, acestea din urmă fiind inaccesibile pentru noi. În al doilea rând, nu am mai avea temeiuri nici pentru a fi siguri de existența lumii externe. Căderea lui Locke în scepticism este fără putință de salvare.

Totuși, Locke nu ne oferă chiar nici o șansă pentru a presupune cumva că există obiecte într-o lume externă? La o privire atentă vom spune că o eventuală cercetare a procesului causal prin care sunt produse imaginile din mintea noastră ne va duce la presupunerea că există obiectele din lumea externă. Locke oferă o explicație mecanicistă, și anume că obiectele ar exercita o acțiune mecanică asupra organelor de simț. După Berkeley această tentativă de explicație este un eșec factual, deoarece nu ne este deloc clar în ce fel aceste mișcări din impuls ale obiectelor produc mișcări în creier, iar aceste mișcări produc apoi idei. Pe de altă parte, principial, conceptual sau teoretic, Locke ar greși iarăși, ideea sa de cauzalitate mecanică nefiind clară, ci mai degrabă doar o descriere a regularității producerii unor evenimente. Hume va lămurii această problemă a relației dintre succesiune și uniformitate.

Locke și Berkeley au și păreri diferite cu privire la virtutea explicativă a ideii de mecanism. Locke crede că explicația prin mecanisme și explicația mecanicistă sunt forme corecte ale explicației științifice. El consideră că ideea de mecanism este un model de inteligibilitate, că obiectele pot fi cercetate asemenea unor mașinării și că analogia cu ceasornicul are un caracter euristic. În schimb, ideea de mecanism este considerată neatrăgătoare de către Berkeley. El respinge cu tărie explicația mecanicistă, precum și ideea că natura ar fi asemenea unei mașinării³.

Drept consecință, teoria lui Locke este în contradicție cu simțul comun, duce la scepticism și este periculoasă pentru religie și morală.

---

³ Vezi WARNOCK, în Berkeley (2004), p. 21.

Soluțiile lui Berkeley

Așadar, din perspectiva unei reconstrucții istorice riguroase și integrative a criticii făcute de Berkeley teoriei lui Locke, acesta din urmă se confruntă cu eșecuri în toate privințele. Presupunând că este așa, că Berkeley are dreptate, atunci care sunt soluțiile sale la problemele puse în discuție?

După Berkeley soluția pentru a ieși din încurcăturile lui Locke constă în respingerea existenței materiei. Drept consecință, eforturile lui Locke de a teoretiza pe seama substanței materiale devin inutile. Nu vom mai discuta nici despre ideea de substanță materială și nici despre corpuri exterioare în sensul lui Locke. Corpurile exterioare vor fi identificate cu ideile, nu deosebite de acestea în sensul lui Locke. Este în afara oricărei îndoieli că noi avem idei, iar dacă ideile sunt identificate cu corpurile, atunci este în afara oricărei îndoieli și faptul că există corpuri exterioare. Locke a dedublat lumea în corpuri și idei despre corpuri și a pus un vâl al aparenței între ele, ajungând la scepticism. După Berkeley noi suntem conștienți în mod nemijlocit de corpurile externe, copaci și case, nu prin intermediul unor imagini mintale.

Cât privește ipoteza că aceste corpuri externe sunt cauze ale ideilor, Berkeley o neutralizează prin presupunerea că adevărata cauză a apariției ideilor este o substanță spirituală activă. Dar dacă obiectele externe sunt colecții de idei, atunci nu ar trebui să presupunem că ele există numai când sunt percepute, adică sunt idei într-o minte? Berkeley nu vede nici o dificultate aici deoarece nu este vorba de o minte omenească, ci de mintea lui Dumnezeu, adică un spirit infinit, omniprezent, care percepe și obiecte nepercepute de vreo minte omenească. Drept urmare, respingerea ipotezei lui Locke cu privire la existența obiectelor externe duce și la anihilarea oricăror amenințări la adresa credinței religioase. Orice obiect perceput este un efect și o dovadă a existenței lui Dumnezeu.

În fine, este respinsă și ipoteza cu privire la conceperea universului asemenea unei mașinării. Există numai minți finite și mintea lui Dumnezeu, nu o lume de corpuri aflate în interacțiune mecanică. Dar care ar fi atunci statutul științelor fizice în care sunt folosite asemenea explicații? Berkeley pare să nu fie îngrijorat în *Principii* și în *Dialoguri* de dificultățile presupuse de respingerea teoriei corpusculare a materiei, teorie de succes în epocă, susținută de Galilei, Newton, Boyle și alți mari fizicieni. Berkeley susține inițial că științele fizice trebuie să ofere doar reguli generale ale experienței sau generalizări empirice, nu și ipoteze cu privire la ceea ce este imperceptibil. Ulterior, în *De motu*, va accepta că ne putem folosi de anumite presupoziii, care sunt doar utile, nu și adevărate. De exemplu, putem discuta despre lumină ca și cum aceasta ar avea o natură corpusculară. Berkeley are meritul de a fi intuit aici o problemă discutată mai târziu în legătură cu relația dintre observație și construcția teoriei.

Interpretarea propusă de Grayling

După Grayling⁴ negarea existenței materiei nu este o negare a existenței lumii externe și a obiectelor fizice pe care ea le conține, precum scaune și copaci. Mai mult decât atât, Berkeley n-ar susține nici că lumea există numai pentru că este percepută de o minte finită. Într-un sens special al termenului, Berkeley este un realist deoarece susține că existența lumii fizice este independentă de mințile finite. Berkeley susține însă că existența lumii nu este independentă de Spirit.

Ne reamintim că Berkeley argumentează împotriva scepticismului, arătând că există o prăpastie între experiență și lume, între idei și lucruri, deoarece lucrurile sunt idei. Acest argument foarte cunoscut este expus în paragrafele 1-7 din *Principiile cunoașterii*. Aceste teze sunt apoi apărute în întreaga lucrare.

Pe scurt, lucrurile pe care le conștientizăm prin experiențe perceptuale episodice – copaci, pietre, mere – sunt colecții de idei. Ideile sunt obiecte imediate ale conștiinței. Pentru a exista, ele trebuie percepute, ele nu pot exista fără spirit. Prin urmare, spiritul este substanța lumii⁵.

Grayling corelează această interpretare cu teza că metoda analitică de analiză ne cere să deosebim între trei niveluri ale experienței⁶.

Nivelul I privește fenomenologia experienței, constă din datul senzorial de care suntem conștienți, culori, sunete, etc. Nivelul al II-lea constă din fenomenele de experiență, copaci, mese, pe care le vedem și le atingem. Nivelul I este aparent din perspectiva unei examinări stricte a experienței. Fenomenele nivelului al II-lea sunt constituite din datele nivelului I, nu în mod reductiv, ci mediat de nivelul al III-lea, cel metafizic de explicație, care descrie activitatea causal intențională a minții în producerea nivelelor I și II. Aceasta îl va duce pe Berkeley la o filosofie proto- pozitivistă a științei. Spiritul activ produce în noi regularități pentru nivelul al II-lea, care apare causal și pentru nivelul I, care este coerent. Drept urmare, susține Grayling împotriva unei puternice tradiții de interpretare, este o greșeală să-l clasificăm pe Berkeley drept fenomenalist⁷. Fenomenalismul susține că obiectele fizice sunt construcții (logice) din date senzoriale actuale sau posibile. Masa există și când nu o percepem dacă luăm ca adevărată propoziția condițională contrafactuală că masa ar putea fi percepută de cineva care s-ar afla acolo. Berkeley are o concepție complet diferită. *Esse est percipi* înseamnă că un lucru trebuie să fie perceput actual pentru a exista, fiind perceput actual de o minte infinită. În fenomenalism avem numai nivelele I și al II-lea.

---

⁴ GRAYLING (2008), p. 6.

⁵ Pentru această interpretare vezi GRAYLING (2008), p. 9, pp. 18-19.

⁶ GRAYLING (1986), pp. 22-49.

⁷ GRAYLING (2008), p. 11.

Teza celor trei niveluri este însoțită de alte trei susțineri, și anume, 1. opțiunea pentru empirism, 2. caracterul epistemic al modalității, 3. vaguitatea noțiunii de idee abstractă⁸. Nu este aici timpul și locul pentru o discuție de detaliu a acestor aspecte.

Pe scurt, din perspectivă epistemologică Berkeley este un empirist riguros, un susținător al unei teorii empiriste radicale, adică al ideii că numai experiența justifică semnificația cognitivă. Tema va fi reluată de empirismul logic al Cercului de la Viena.

Pe de altă parte, Berkeley este un antirealist epistemologic și un idealist metafizic în sensul că el susține că nu există o substanță materială. Berkeley respinge conceptul de substanță materială deoarece nu îl putem întemeia empiric⁹.

Pentru Berkeley ideile sunt inerte și dependente de minte. Berkeley îl anticipează în această privință pe Hume. El susține, așa cum o va face Hume ulterior, că, mai întâi, nu avem o conexiune necesară între idei, în al doilea rând, că ideile senzoriale sunt mai puternice decât cele ale imaginației¹⁰.

Acum putem lămuri și sensul în care Grayling îl consideră pe Berkeley un realist. Acesta este un realist într-un sens special al termenului deoarece consideră că lumea există independent de gândire și experiențele unei minți finite¹¹. Există lucruri, nu substanța materială. Lucrurile sunt percepute continuu de mintea infinită, de Dumnezeu. Altfel spus, Dumnezeu ține lumea printr-un act de continuă creație. Divinitatea cauzează ideile de care suntem conștienți.

Constatăm că teoria lui Berkeley se bazează pe asumția, împrumutată de la Locke, care o luase de la Descartes, și anume că începem filosofarea cu datele private ale conștiinței individuale, cele care constituie experiența individuală. Devine posibilă obiecția că Berkeley confundă calitățile sensibile cu ideile senzoriale. Condițiile de adevăr ale propozițiilor „Această masă este mare” și „Masa mi se pare maro” sunt diferite. Masa ar putea fi mare fără să mi se pară astfel și invers, ceea ce înseamnă că argumentul lui Berkeley cade¹².

Dar acest ultim argument împotriva lui Berkeley se bazează pe asumția că enunțurile despre calitățile obiectelor sunt independente de enunțurile despre felul în care ele pot fi cunoscute, ceea ce este echivalent cu aserțiunea că există fapte de observație independente de calitățile obiectelor care pot fi enunțate, fără vreo referire la experiențele cu privire la ele, ceea ce Berkeley respinge. După el, orice caracterizare a calităților sensibile trebuie să facă referire la felul în care ele apar pentru o ființă care percepe, actuală sau potențială. Cum am putea explica roșeața independent de felul în care ea apare în simțurile celui ce percepe? Așa că, conchide Grayling¹³, obiecția cade ca urmare a respingerii distincției pare/este, care duce la scepticism.

⁸ GRAYLING (2008), p. 13.

⁹ Vezi GRAYLING (2008), pp. 19-20.

¹⁰ GRAYLING (2008), pp. 21-22.

¹¹ GRAYLING (2008), p. 23.

¹² Vezi GRAYLING (2008), p. 25.

¹³ Vezi GRAYLING (2008), p. 25.

Drept consecință, obiectele sensibile sunt colecții de calități sensibile, deci, de idei. Contrastul este între obiecte sensibile (colecții de calități sensibile percepute nemijlocit) și obiecte care există independent de percepție și o cauzează, ceea ce este altceva decât contrastul dintre obiecte sensibile și date senzoriale în sensul de conținuturi neinterpretate ale stărilor senzoriale. Pentru Berkeley ceea ce este nemijlocit prezent în experiență este obiectul sensibil, iar nu reprezentarea mediată diferită de obiect. De aceea Berkeley ar fi un antireprezentationalist. El ar fi de accord că nu putem infera de la pete de culoare și alte date senzoriale la existența în lume a copacilor, la ceea ce vedem nemijlocit.

Apare o altă problemă¹⁴. Berkeley spune că percepem obiecte precum copacii și, în același timp, percepem nemijlocit culori. Grayling face apel la o dezbatere recentă pentru a lămurii aceste aspecte. Copacii sunt interpretări sau inferențe ale datelor senzoriale și a vorbi despre copaci înseamnă a trece dincolo de a vorbi despre culori. Obiectele fizice sunt considerate independente, ele sunt disponibile public, așa că obiectele sensibile și datele senzoriale trebuie separate strict.

Îl apărăm pe Berkeley apelând la discuția despre nivelurile experienței. La nivelul 1 percepem nemijlocit culori și suprafețe, la nivelul 2 copacii, iar nivelul 2 constă din ceea ce furnizează nivelul 1. Este greșit să credem că percepem separat verdele și separat copacul, ca și cum copacul ar fi suplimentar calităților sensibile care îl constituie.

Să considerăm acum acele obiecții care vizează conceptul metafizic de spirit infinit. Berkeley formulează un argument prin excluziune – materia este redundantă – și face câteva considerații antimaterialiste. Berkeley recunoaște că știința a făcut progrese pe baza filosofiei corpusculare, dar susține că puterea explicativă a științei nu depinde de ipoteza materialistă. Teoriile sunt instrumente, nu adevărate sau false, ci utile sau nu. Materialismul ar fi doar un apel la cea mai simplă explicație. Postularea existenței materiei simplifică explicațiile, asemenea aplicării briciului lui Ockham..

Punctul cheie ar consta, mai întâi, în considerarea tezei că materia este non-mentală și nu poate fi suportul calităților deoarece acestea sunt idei care subzistă într-o substanță gânditoare, în al doilea rând, în teza că materia este inertă cauzal, nu poate produce schimbare, mișcare sau idei¹⁵. Dacă Locke susține că prin experiența calităților primare intrăm în contact cu realitatea independentă de mintea noastră, Berkeley arată că nimic nu poate fi asemenea unei idei în afara unei idei. Unii au susținut că putem respinge materialismul fără a respinge distincția dintre calități primare și calități secundare. Dar Berkeley chiar asta face¹⁶.

Rămâne de analizat baza carteziană a proiectului lui Berkeley și teza că un spirit infinit percepe orice tot timpul. Din această perspectivă capătă contur ideea că Berkeley construiește un argument al existenței lui Dumnezeu¹⁷. Las pentru altă ocazie analiza de detaliu a acestui argument.

¹⁴ Vezi GRAYLING (2008), p. 26.

¹⁵ Vezi GRAYLING (2008), pp. 30-31.

¹⁶ GRAYLING (2008), p. 31.

¹⁷ Vezi GRAYLING (2008), pp. 36-40.

Evaluare oarecum concluzivă

Întrebarea legitimă este dacă proiectul filosofic propus de Berkeley reușește în anihilarea scepticismului și revigorarea simțului comun. Își găsesc oare soluțiile sale filosofice o îndreptățire pornind de la simțul comun? Chiar aici întâlnim o dificultate, deoarece Berkeley, deși elimină scepticismul prin punerea în condiție de identitate a ideilor cu ființele percepute, neagă existența lucrurilor materiale. În termenii lui Warnock: „axioma sa care spune că *esse* este *percipi* sau *percipere*, că a exista înseamnă a fi perceput sau a percepe, este cu siguranță adevărată despre lumea sa, dar falsă despre lumea noastră.”¹⁸ Aceasta pentru că „respingerea materiei și păstrarea doar a ideilor îl obligă să susțină că este *autocontradictoriu* să presupunem că există vreun obiect care nu este actualmente perceput”¹⁹.

Chiar dacă, așa cum crede Warnock, această presuposiție nu ar duce la dificultăți pentru viziunea simțului comun, rămâne problema diferenței dintre lumea nesubstanțială presupusă de Berkeley și lumea substanțială în care presupunem că trăim. Dar nu cumva încercarea de a reface această diferență duce înapoi la Locke? Sau este posibilă o altă cale fără lumea obiectelor externe a lui Locke? După părerea mea, problema ține de condiția epistemică a realismului reprezentational și de posibilitatea elaborării unui realism direct care nu ar dubla entitățile și ar fi deopotrivă o alternativă la fenomenalism. Cred că o reîntoarcere la teoriile simțului comun poate fi un punct de plecare, cel puțin ca exercițiu filosofic, în readucerea în prim plan a realismului direct.

BIBLIOGRAFIE

- BERKELEY, GEORGE, 2004, *Tratat asupra principiilor cunoașterii omenești*, introducere și note de G. J. Warnock, traducere de Laurențiu Staicu, București, Editura Humanitas.
- GRAYLING, A. C., 1986, *Berkeley: The Central Argument*, London, Duckworth.
- GRAYLING, A. C., 2008, „Berkeley’s Argument for Immaterialism”, în A. C. Grayling, *Scepticism and the Possibility of Knowledge*, New York-London, Continuum.
- LOCKE, JOHN, 1961, *Eseu asupra intelectului omenesc*, 2 volume, traducere de Armand Roșu și Teodor Voiculescu, București, Editura Științifică.

¹⁸ WARNOCK (2004), p. 35.

¹⁹ WARNOCK (2004), p. 35.